

Ács Pál: *Hősök és hősénekek. A magyar hősköltészet Zrínyi előtt*

Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet,
2024, 354 l.*

Örömmel vállaltam el e könyv méltatását, mivel régóta lelkes olvasója vagyok Ács Pál műveinek. Ez a kijelentés persze furcsának, sőt gyanúsnak hathat, hiszen egy kutatónak nem a lelkesedés a dolga, hanem hogy hideg fejjel, kritikus szemmel tekintse át a korábbi irodalmat, majd pedig állítsa elő a maga produktumát. Ám a dolog úgy áll, hogy tanulmányok és könyvek ezreinek elolvasása után megtanuljuk megbecsülni a jó tollú, jól író, egyben szakmailag felkészült kollégákat, és tudatosan vagy tudattalanul is mintaadónak tekintjük őket. Ács Pál nekem feltétlenül ilyen kolléga. A következőkben megpróbálom kifejtetni, hogy miért.

Először emlitem a szakmai igényességet. A szerző láthatóan a legnagyobb örömmel és kíváncsisággal veti bele magát egy-egy probléma megoldásába, és ehhez nagy türelemmel és példás alaposággal kutatja végig a szóba jöhető szakirodalmat. Nagyon fontos ugyanakkor, hogy Ács Pál soha nem áll meg saját szűkebb tudományterülete határainál, hanem bátran kalandozik a művészettörténet, régészet, történettudomány tájain, ha ezt a téma megkívánja. A szerző nagyszerűen vissza tudja adni ennek a munkafolyamatnak az izgalmát, ugyanakkor körültekintő érvelésével arról biztosít minket, hogy jó irányba tartunk.

Másodsorban kiemelem Ács Pál tanulmányainak kiváló megformáltságát, stílusát. Szövegei szellemi utazások egy probléma megoldásához, ekképpen kicsit történetek is, ahogyan az igazán jó tanulmányok általában. A könnyen olvasható, könnyen gördülő narráció elvonja a figyelmünket arról, hogy a megoldáshoz vezető út tőlünk, olvasóktól is komoly menetteljesítményt követel – de szinte csak visszatekintve érzékeljük a megtett út nagyságát.

Végül Ács Pál tanulmányainak egy fontos, bár nehezen kifejezhető jellemzőjét emlitem még. Úgy vélem ugyanis, hogy ezeket az írásokat az teszi még igazán vonzóvá és érdekessé, hogy szerzőjük meggyőzően tudja tolmácsolni az olvasó felé az adott mű különlegességét, esztétikumát vagy éppen a filológiai probléma érdekességét, tehát azt, ami őt is megragadta. Szerintem ez a láttatni tudás, a téma érdekességének, szépségének ábrázolni tudása nélkülözhetetlen az igazán kimagasló és emlékezetes tanulmányokhoz. Elég most példaként említeni Ritoókné Szalay Ágnes nagyszerű dolgozatait, amelyek egytől egyig gyöngéd vallomások az antikvitás és a humanista

* Ez a szöveg annak a méltatásnak az írott változata, amely Ács Pál könyvének bemutatóján hangzott el 2024. május 29-én.

irodalom felé – amellet, hogy elképesztő irodalomtörténeti-filológiai bravúrok.¹ S ezek mellé nyugodtan hozzátehetjük Ács Pál írásait is.

Rátérve immár az ünnepelt könyvre, a fenti erények sokszorosán érvényesülnek benne: egyszerre tudományosan megalapozott, művesen megalkotott, és hozza közel az olvasóhoz a témát. Mielőtt azonban az érdemeiről bővebben szólnék, essen szó röviden a tartalomról. Úgy tűnhet, hogy a kötet tanulmányokra bomlik, de valójában mégis monográfia: azt mutatja meg, hogy a Zrínyi-féle *Szigeti veszedelem* előtti magyar irodalmi anyagban mely szerzőknél, illetve mely művekben tűnik fel a hősteremtés gesztusa, az epikus jegyek vagy tágabban értelmezve, a hőség formai-tartalmi jellemzői. Habár az egyes alkotások genezisének, illetve tartalmának aprólékos elemzései önmagukban is megállnak, a fent említett vizsgálati szempont mégis jól összetartja a kötetet, és nagyszerű a lezárás is, vagyis Arany János témába vágó korszakos tanulmányainak az analízise (269–285).

Már a fülszöveg is jelzi, hogy e vizsgálódásoknak tétje van. Mert bármennyire is ügyetlennek, szegényesnek tűnnek a tárgyalt históriás énekek és egyéb költemények a mai vagy akár a 19. századi irodalmi ízlés szerint, mégis: eme régi szerzők találták meg a hős alakját Bánk Bánban, Szondi Györgyben és Toldi Miklósban, és így műveiknek messze ható következményeik lettek. Nem is meglepő ezért, hogy irodalmárok sok generációja foglalkozott már ezekkel a szövegekkel, amelyek mind felvonulnak a könyvben, de Ács Pál mindig új, izgalmas, olykor vitára ingerlő, ugyanakkor minden esetben vitára alkalmas megoldásokat kínál.

A kötettel kapcsolatban két részletet emelek ki. Egyrészt nagyon tanulságos volt, milyen erősen összekapcsolódik a magyar történetírás és a magyar irodalom ebben a korszakban, vagyis a 15–16. században. Ahogy az a kötetből kiderül, a *Pannóniai ének* és a dési emlékezhely ihletője a magyar krónikahagyomány volt Thuróczy tolmácsolásában; a *Szent László-ének* krónikákból és legendákból táplálkozott; Valkai András Bonfini olvasta Bánk Bánkról szóló históriája megírásakor, továbbá az itáliai szerző műve volt a kiindulópontja a kenyérmezei csatáról szóló 16. századi költeményeknek, illetve általában a Kinizsi-kultusznak is. A honi történetírás és a magyar nyelvű epika, illetve epikus jellegű költészet közötti szoros kapcsolat azt jelzi, hogy – legalábbis e szerzők esetében – kevésbé beszélhetünk orális hagyományról; az említett énekszerzők mind literátus, iskolázott emberek, akik egyfajta kulturális transzferrel a históriai anyagot emelik át egy másik közegbe.²

A másik észrevételem a végvári kor heroizmusával kapcsolatos. Nagyon meggyőzően mutat rá Ács Pál arra, hogy ez a korszak, a végvári harcok kora Tinódi, Balassi

¹ Lásd egyebek mellett e két tanulmánykötetet: RITÓÓKNÉ Szalay Ágnes, „*Nympha super ripam Danubii*”: *Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*, szerk. JANKOVITS László, Bp., Balassi, 2002 (Humanizmus és Reformáció, 28). – Uő, *Kutak: Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*, Bp., Balassi, 2012 (Humanizmus és reformáció, 33).

² Uo., 125–126.

és Zrínyi tollán „hősies korrá” nemesedik.³ Két szerzőt tennék még hozzá ehhez a névsorhoz, bár mindkettő kilóg egy kicsit a kötetből, tehát nem hiánypótlásról van szó. Az első szerző Istvánffy Miklós, a 16. századi magyar história nagy krónikása. Ő prózában írja meg a végvári harcok, vitéz tettek tucatjait, igen szépen kidolgozott, liviusi stílusban megformált epizódokban, eszményítve a magyar katonákat. Talán a Tinódinál jelentkező vitézi éthosz is hatott rá – akinek költeményeiből sokszor merített –, ám az is lehet, hogy erre nem szorult rá, hiszen maga és testvérei is szolgáltak végvári katonaként, így nagyon jól ismerte azt a világot.⁴ Érdemes lenne megvizsgálni, hogy vajon az ő műve hatott-e ilyenformán a végvári kor irodalmi ábrázolására.⁵

A másik, immár Zrínyi utáni mű Listius László *Magyar Mársa*. Ebben a kevésbé sikerült, bár nem érdemtelen epikus műben a mohácsi csatába igyekvő katonák jelennek meg anakronisztikus módon végvári katonákként, a teljes erénykatalógussal. Tény, hogy Listiusnál nagyon erős a Zrínyi-hatás, ám jelen esetben nemcsak erről van szó, sőt a végvári heroizmus megjelenítésekor a Balassi- és Tinódi-féle befolyás jóval hangsúlyosabb nála.⁶

Zárásként még újra szólnom kell a könyv erényeiről. A szerző szakirodalmi felkészültsége, igényessége ezúttal is nagyon imponáló. Nemcsak az alapproblémákról, a hősepika, az epikus hős, a hőskultusz fogalmáról és különböző értelmezéseiről kapunk elmélyült elemzést, de a szerző ugyanilyen lelkesen és avatottan ír a Szent László-képciklusokról, a váradi székesegyházról, Toldi Miklós történetiségének problémájáról,

³ Uo., 29–33.

⁴ Lásd erre: VARGA Szabolcs, *Genius loci: Az Istvánffy Baranyában = „A magyar történet folytatója”: Tanulmányok Istvánffy Miklósról*, szerk. ÁCS Pál, TÓTH Gergely, Bp., MTA BTK TTI, 2018 (Magyar Történelmi Emlékek: Értekezések) 59–87. – TÓTH Gergely, *A Historiae ismeretlen tájai: Néhány lépéssel közelebb Istvánffy Miklós életének és munkásságának feltáráshoz = „A magyar történet folytatója”...*, i. m., 7–33. Különösen: 21–24.

⁵ A 17. század harmincas éveiben Istvánffy művének elkészült a magyar fordítása is. A fordító, Tállyai Pál végvári tiszteknek, kapitányoknak ajánlotta a munkát, és valószínűleg ők segítették elő a megjelenését is. Lásd: BENITS Péter, *Bevezető = ISTVÁNFFY Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában*, s. a. r. BENITS Péter, I/1, Bp., Balassi, 2001, 7–23. Itt: 14–15. Tehát a saját korában jól érzékelték Istvánffy művének szoros kapcsolódását a végvári harcokhoz és a vitézlkö rendhez.

⁶ TÓTH Gergely, „Kik fegyvert viselnek, s török vért eresztnek, ezt azoknak csinálom”: Szerzői intenciók és a mohácsi csata értelmezési kísérletei Listius László *Magyar Márs* című művében (1653) = Zrínyi Miklós és a magyarországi barokk költészet, szerk. BENE Sándor, PINTÉR Márta Zsuzsanna, Eger, Lceum Kiadó, 2021, 337–356. Itt: 344–348. Megjegyzendő viszont, hogy a vitézi heroizmusnak ez a költői formanyelve már a 16. század elején kezd kialakulni, erre bizonyíték az 1515. évi *Cantio Petri Berizlo* című magyar nyelvű költemény, Szabatkai Mihály tollából, amely Beriszló Péter horvát–szlavón bán török elleni harcairól szól. Lásd erre: GERÉZDI Rabán, *A magyar világi líra kezdetei*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1962 (Irodalomtörténeti Könyvtár, 7), 82–85. Minthogy tehát a török elleni küzdelem is jóval a mohácsi csata előtt megkezdődött (gyakorlatilag a 14–15. század fordulójától folyamatos volt), úgy e küzdelem költői megéklésének poétikai eszköztára is régebben kezdett kialakulni. Ilyen értelemben mégsem annyira anakronisztikus a mohácsi síkon felvonuló magyarokról ebben a modorban írni, mert voltak közöttük szép számmal az akkori végeken harcoló katonák is.

a fogadalmi ajándékok 15. századi divatjáról vagy éppen a 19. században épített drégelyi nemzeti emlékhelyről. Az olvasó úgy érezheti, nincsenek elkent, fel nem derített részletek az irodalomtörténeti rejtélyek megoldása során, mert a szerzőnek mindenre van gondja. A könyv megformáltsága, stílusa is kivívhatja elismerésünket: örömmel haladunk tovább a szerzőt követve az újabb és újabb művek felé. A narráció sehol nem ül le, nincsen üresjárat, a szerző mindig a figyelmünket kéri, és ezt szívesen áldozzuk is neki.

A szerző emellett mindig szemléletesen mutat rá egy-egy mű lényegi vonására, és nagyobb összefüggésrendszerben helyezi el. A könyv minden fejezetében érezhető, milyen intenzíven mélyedt el egy-egy probléma vizsgálatában, és eközben milyen közel került személyesen is e szövegekhez. Ennek ő is tudatában van, és kötete végén hangot is ad neki. Hibaként jelöli meg ugyanis, hogy bár az említett szerzőkkel tengeri irodalom foglalkozik, „egyet nem teszünk – mert ez tudománytalannak tűnik –: nem olvassuk, nem értékeljük, nem szeretjük ezeket a szövegeket magyar irodalomként Arany János módjára” (285). Azt hiszem, ennek a megállapításnak az érvénye, miszerint a régiség irodalmával olvasói és nemcsak kutatói viszonyba kell kerülni, bátran kitágítható más, múlttal foglalkozó stúdiumokra is. Lehet, hogy értékítéletünk vagy a művekhez, hajdan volt emberekhez, eseményekhez való viszonyulásunk és ennek artikulálása utólag elfogultnak, tévesnek hat, vagy csak magán viseli majd saját korunk jellemvonásait. Mégis: ha így teszünk, akkor élő kapcsolatot alakítunk ki az adott szöveggel, és nem csupán kötelező penzumot teljesítünk.⁷ Mert ahogyan a történettudomány a múltunkkal való folyamatos párbeszéd, illetve a múlthoz való viszonyunkról folyó diskurzus,⁸ bizonyosan az irodalomtörténet is az, legalábbis annak kell lennie. Ács Pál könyve arról győző meg, hogy ennek a folyamatos dialógusnak van értelme, így lesz értékes és hiteles egy humántudományi dolgozat, szakembernek és további remélt olvasóknak egyaránt.

Tóth Gergely

⁷ Izgalmas példája ennek Vergilius *Aeneise*, amelyet a 2010-es évek közepének menekültválsága után most éppen ebből a nézőpontból olvasnak és értelmeznek több tanulmányban is (Aeneas és társai mint háborús menekültek, párhuzamba állítva szíriai menekültekkel vagy a holokauszt elől menekülőkkel). Lásd erre: KOZÁK Dániel, TAMÁS Ábel, *Előszó = A sokhangú Aeneis: Tanulmányok Vergilius eposzáról és recepciójáról*, szerk. KOZÁK Dániel, TAMÁS Ábel, Bp., reciti, 2024, 8–9.

⁸ Vö. SZIJÁRTÓ M. István, *A történelem diskurzusa: Bevezetés a 20. századi történetírás történetébe és elméletébe*, Bp., Ráció, 2021, 20.